

УДК 343.98:34.037

В. І. Отрудько*здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ***ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН, ЯКІ СПРИЯЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Вступ. Багатофункціональність, організованість та інші негативні прояви, що віддзеркалюють тенденцію до прогресування сучасної злочинності, зумовлюють необхідність ефективного використання підрозділами кримінальної поліції усіх наявних сил, як найбільш дієвого інструментарію вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). Це значною мірою залежить також від своєчасного, обґрунтованого й законного приймання оперативними працівниками рішень про використання можливостей добровільної допомоги громадян для отримання оперативно-розшукової та іншої інформації під час проведення заходів оперативного (ініціативного) пошуку, оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ), слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, й часто в умовах і ситуаціях, які містять ризик для осіб зазначеної категорії.

Зважаючи на те, що кримінальною поліцією використовується допомога різних категорій громадян, серед яких особливе місце займають особи, що не перебувають в агентурній мережі оперативних підрозділів, виникає необхідність проведення досліджень питань правового та соціального захисту осіб різних категорій, які сприяють діяльності підрозділам, що здійснюють ОРД.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Питання забезпечення безпеки осіб, які є учасниками кримінального судочинства, досліджували Л. В. Брусніцин, В. А. Булатов, В. С. Зеленецький, Н. І. Кулагін, В. В. Кожевников, Н. В. Куркін, А. Ю. Єпіхін, В. В. Томін та інші вчені. Безсумнівно, питання, присвячені дослідженню соціального і правового захисту громадян, які сприяють діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції, досліджувалися раніше і фахівцями у сфері ОРД. Окремі питання виділеної нами проблеми фрагментарно знаходили своє відображення у ряді робіт вітчизняних фахівців, таких як В. Є. Тарасенко, Р. В. Тарасенко, В. І. Лебеденко, Д. Й. Никифорчук, К. М. Ольшевський, О. Ф. Долженков, В. А. Некрасов, Ю. Е. Черкасов, І. Р. Шинкаренко, В. А. Омельчук, В. А. Пінтегов, С. І. Пічкурено, Д. Г. Казначеев, А. М. Кислий та інші.

Разом із тим, до цих пір у вітчизняному юридичному просторі недостатньо приділено уваги науковим дослідженням питань соціального і правового захисту не тільки позаштатних негласних працівників, категорії яких визначені у відомчих

інструкціях, але й осіб, які без документального оформлення правовідносин з оперативним підрозділом сприяють йому під час проведення ОРД.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану соціального і правового захисту громадян, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності підрозділів кримінальної поліції, а також визначення недоліків нормативно-правового регулювання та надання пропозицій щодо його вдосконалення.

Результати дослідження. Загальновідомо, що соціальний і правовий захист громадян, які сприяють органам і підрозділам, що здійснюють ОРД, виражається не тільки у зобов'язаннях, але й у гарантії виконання державою цих зобов'язань.

Ст. 3 Конституції України прямо зазначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Тож можна зазначити, що ці конституційні положення повністю поширюються на всіх учасників кримінального судочинства та суб'єктів ОРД.

Інститут соціального і правового захисту осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві реалізується у всьому світі. Наприклад, у матеріалах Проекту керівних принципів Організації Об'єднаних Націй по боротьбі з організованою злочинністю підкреслюється, що «законодавчі положення про захист свідків мають важливе значення для боротьби з цим негативним явищем». У числі іншого рекомендується, щоб національні системи кримінального правосуддя приділяли пильну увагу програмам і законам, спрямованим на забезпечення безпеки свідків, аж до переселення і зміни їх прізвищ, а також фізичного захисту при наявності погрози з боку обвинувачуваного і його спільників. З урахуванням фінансових можливостей країн пропонується також створювати спеціальні служби, які би вирішували всі ці питання. Крім того, пропонується забезпечити безпечне утримання під вартою ув'язнених, свідків (наприклад, включаючи їх окреме розміщення) і прийняти законодавство для вирішення інших можливих практичних проблем [2, с. 159–160].

Як справедливо зазначає А. М. Кислий, соціальний і правовий захист осіб, залучених до ОРД,

є важливим чинником розв'язання складного комплексу проблем підвищення активності громадян в боротьбі зі злочинністю, їх взаємодії з Національною поліцією України (далі – НПУ). Водночас, наголошує автор, підвищується ступінь ризику таких осіб, ускладнюється завдання самозбереження і забезпечення їх безпеки у процесі ОРД [3, с. 406–407].

Ми також підтримуємо О. М. Бандурку в думці, що «захист держави поширюється на всіх осіб, залучених до виконання завдань ОРД, незалежно від форм такого співробітництва, чи то на постійній основі, чи тимчасово, як на основі угоди, так і за усною домовленістю, за винагороду чи безоплатно» [4, с. 70].

З точки зору А. М. Кислого, соціальні та правові гарантії громадян, що сприяють діяльності підрозділів кримінальної поліції, можна систематизувати:

- за ступенем визначеності та значущістю;
- суб'єктами, на яких ці норми поширюються;
- предметом регулювання;
- джерелами фіксації [3, с. 407–408].

Слід зазначити, що форми сприяння громадян оперативним підрозділам кримінальної поліції можуть бути різноманітними. Їх класифікація вносить зрозумілість у суть і призначення кожного з них, дозволяє зробити правильний вибір у використанні можливостей громадян, виявити додаткові резерви у протидії злочинності та підвищити ефективність оперативно-розшукової діяльності.

Відштовхуючись від тематики нашої статті, зупинимось на проблемі соціального і правового захисту осіб, сприяння яких відбувається внаслідок усної домовленості з оперативними працівниками. Тим більше, що приписи ст. 11 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» припускають і дозволяють за добровільною згодою осіб використовувати їхню гласну або негласну допомогу для протидії злочинності з гарантуванням конфіденційності встановленого співробітництва [5]. Ці особи зобов'язані зберігати в таємниці відомості, які стали їм відомі у ході підготовки або проведення оперативно-розшукових заходів, і не надавати завідомо неправдивої інформації зазначеним органам.

Участь громадян в оперативно-розшуковій діяльності можлива як у формі надання пасивного сприяння оперативним підрозділам, наприклад, шляхом повідомлення особою (очевидцем злочину) телефоном інформації про зовнішні ознаки особи, яка вчинила злочин, та іншої інформації, що сприяє встановленню правопорушника, так і у формі безпосередньої участі в ОРЗ. Причому пасивна участь можлива як без вступу в безпосередній контакт з оперативними працівниками і слідчим (анонімне повідомлення) для надання разового, ситуаційного (у силу обставин, що

склалися) сприяння в розслідуванні злочину, так і шляхом встановлення безпосереднього контакту з ними.

В ОРД правовий статус особи, яка сприяє оперативним підрозділам, обумовлюється відповідно положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і відомчих підзаконних нормативно-правових актів.

Проведений аналіз нормативно-правової бази з цього питання дозволяє стверджувати, що гарантія держави в межах соціального та правового захисту надається лише за наявності певних умов:

- за сприяння органам і підрозділам, що здійснюють ОРД (на підставі укладеної трудової угоди);
- у випадку правомірного виконання особою громадського обов'язку або покладених на нього обов'язків (неправомірні дії громадянина у ході виконання завдань оперативного підрозділу або порушення умов трудової угоди виключають гарантії держави щодо його соціального і правового захисту);

– під час виникнення реальної, а не уявної загрози протиправного посягання на життя, здоров'я або майно осіб у зв'язку з їх сприянням підрозділам кримінальної поліції, що здійснюють ОРД (у даному випадку гарантії держави надаються не тільки цим особам, але й членам їх сімей та близьким).

Втім, необхідно мати на увазі те, що на осіб, які сприяють суб'єктам ОРД без укладання трудової угоди, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» гарантії держави щодо соціального та правового захисту не поширюються. На наш погляд, це не повинно звільняти зазначені підрозділи, що здійснюють ОРД, від виконання взятих на себе зобов'язань перед такими особами. Соціальний і правовий захист особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності регулюється ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Основним посилом має бути норма ч. 1 ст. 13, в якій наголошено, що «особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, перебуває під захистом держави» [5].

Правовий захист передбачає і покладає на державу обов'язок вживати необхідних заходів щодо запобігання протиправних дій проти них, встановлення винних у подібних діях і притягненню їх до відповідальності, передбаченої законодавством.

З метою забезпечення безпеки осіб, які співпрацюють з органами, що здійснюють ОРД, і членів їх сімей допускається проведення спеціальних заходів щодо їх захисту (ч. 3 ст. 13 закону про ОРД). Цим же законом передбачена низка спеціальних заходів щодо захисту таких осіб, у разі виникнення загрози їхньому життю, здоров'ю, власності. До таких заходів, зокрема, відносяться зміна даних про особу, зміна місця проживання, роботи

і навчання, інших даних у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України (ч. 3 ст. 12 закону про ОРД).

Ч. 4 ст. 12 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» встановлює також можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які сприяють оперативним підрозділам НПУ, і, які, перебуваючи у стані необхідної оборони, крайньої необхідності або професійного ризику, а так само у зв'язку із затриманням особи, у діях якої є ознаки злочину, заподіяв шкоду правам, свободам людини, інтересам держави під час виконання завдань ОРД. Цей припис, насамперед, витікає із вимог інституту обставин, що виключають злочинність діяння (розділ VIII КК України) [6].

Однак, із цієї норми закону, не вбачається, а тож залишається неясним, чи розповсюджуються ці дії на всі категорії осіб, що сприяють підрозділам кримінальної поліції, у тому числі й тих осіб, з якими не укладалася трудова угода. У зв'язку із цим вважаємо, що у законі про ОРД, необхідно більш чітко і зрозуміло прописати норму, яка забезпечує правовий захист усіх осіб, незалежно від наявності документального оформлення їхнього співробітництва з оперативними підрозділами.

Вважаємо, що для приведення у належний стан норм щодо соціального і правового захисту осіб, які на добровільній основі сприяють діяльності підрозділів, що здійснюють ОРД, потребує змін і відомча інструкція НПУ, яка регламентує використання негласної допомоги громадян оперативними підрозділами.

Особа, яка негласно співробітничала з оперативним підрозділом кримінальної, спеціальної поліції Національної поліції України, може бути допитана як свідок у судовому засіданні або дистанційно лише за наявності умов забезпечення заходів безпеки, передбачених КПК України. У такому випадку ця особа забезпечується несправжніми імітаційними засобами, а за необхідності фізичною охороною. Як бачимо, і в цьому пункті законодавець не передбачає інші форми сприяння підрозділам, що здійснюють ОРД, крім категорії негласних позаштатних працівників.

Інший нормативно-правовий акт, а саме Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» у п. «а» ч. 1 ст. 2 наголошує, що у числі інших осіб, право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, зазначених у статтях 1 і 7 цьо-

го Закону, за наявності відповідних підстав має особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень [7].

Законодавець зосереджує увагу також на категорії осіб, які «в іншій формі» сприяли правоохоронному органу у протидії злочинності, до чого ми з повним правом можемо віднести і сприяння оперативним підрозділам особами, з якими не укладено трудової угоди.

У відомчих нормативно-правових актах, які регулюють соціальний захист громадян, що сприяють діяльності оперативних підрозділів є норми, що відображають реагування держави на погіршення стану здоров'я або смерть осіб, які співпрацюють з оперативними підрозділами, або наступили внаслідок виконання ними завдань ОРД. Крім того, негласним позаштатним працівникам також у разі тривалої хвороби або скрутного матеріального становища може бути надана матеріальна допомога.

І знов таки, цими актами окреслюється тільки категорія осіб, з якою оперативний підрозділ уклав трудову угоду, і ніяким чином не ураховані інтереси інших категорій осіб, що могли сприяти виконанню окремих завдань ОРД, що, можливо, були пов'язані з певним ризиком для здоров'я, життя, майна або певним положенням у соціумі.

Висновки. Таким чином, приводячи у відповідність окремі положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» із Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» стосовно правового захисту осіб, з якими документально не оформлене співробітництво з оперативними підрозділами кримінальної поліції пропонуємо у законі «Про оперативно-розшукову діяльність» ч. 3 ст. 13 викласти наступним чином: «У разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка у будь-якій формі сприяє виконанню завдань оперативно-розшукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому частиною третьою статті 12 цього Закону».

Підсумовуючі викладене вище, закінчимо статтю фразою, наведеною у статті А. М. Кислого – «Упевненість у безпеці стимулює до співробітництва із правоохоронними органами» [3, с. 405–406].

Література

1. Конституція України : Закон України від 26 червня 1996 р. № 254к/96 ВР // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.01.2016).
2. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою / прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 лист. 1985 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам–Київ : Укр.-Амер. Бюро захисту прав людини, 1996. С. 159–161.
3. Кислий А. М. Особливості нормативно-правового регулювання забезпечення безпеки учасників оперативно-розшукових заходів // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2012. Спец. вип. № 3. С. 403–415.
4. Бандурка А. М., Горбачев А. В. Оперативно-розшукова діяльність: правовий аналіз : науч.-практ. пособие. К. : РИО МВД України, 1994. 160 с.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 25.01.2016).
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341 ІІІ // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.04.2018).
7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 18.01.2016).

Анотація

Отрудько В. І. Проблемні аспекти соціального і правового захисту громадян, які сприяють оперативно-розшуковій діяльності підрозділів кримінальної поліції. – Стаття.

У статті досліджуються деякі актуальні питання, що виникають у сфері соціального та правового захисту громадян, які сприяють підрозділам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Здійснено аналіз норм окремих нормативно-правових актів, що регламентують право надання соціального і правового захисту громадянам, які на засадах добровільності співпрацюють з оперативними підрозділами кримінальної поліції. Виділені недоліки та надані пропозиції з удосконалення законодавчої бази з цього питання. Наголошується, що участь громадян в оперативно-роз-

шуковій діяльності можлива як у формі надання пасивного сприяння оперативним підрозділам, так і у формі безпосередньої участі в оперативно-розшукових заходах.

Ключові слова: форми сприяння громадян, правовий захист, соціальний захист, підрозділи кримінальної поліції, оперативно-розшукова діяльність.

Аннотация

Отрудько В. И. Проблемные аспекты социальной и правовой защиты граждан, которые способствуют оперативно-розыскной деятельности подразделений криминальной полиции. – Статья.

В статье исследуются некоторые актуальные вопросы, возникающие в сфере социальной и правовой защиты граждан, содействующим подразделениям, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность. Проведен анализ норм отдельных нормативно-правовых актов, регламентирующих право предоставления социальной и правовой защиты гражданам, которые на добровольных началах сотрудничают с оперативными подразделениями криминальной полиции. Выделены недостатки и даны предложения по совершенствованию законодательной базы по этому вопросу. Отмечается, что участие граждан в оперативно-розыскной деятельности возможно как в форме пассивного содействия оперативным подразделениям, так и в форме непосредственного участия в оперативно-розыскных мероприятиях.

Ключевые слова: формы содействия граждан, правовая защита, социальная защита, подразделения криминальной полиции, оперативно-розыскная деятельность.

Summary

Otrudko V. I. Problematic aspects of social and legal protection of citizens contribute to the operational and search activities of criminal police units. – Article.

The article examines some topical issues that arise in the field of social and legal protection of citizens, assisting units engaged in operational-search activities. The analysis of the norms of individual regulatory acts governing the right to provide social and legal protection to citizens who voluntarily cooperate with the operational units of the criminal police is carried out. Deficiencies are highlighted and suggestions are given for improving the legislative framework on this issue. It is noted that the participation of citizens in operational-search activities is possible both in the form of passive assistance to operational units, and in the form of direct participation in operational-search activities.

Key words: forms of assistance to citizens, legal protection, social protection, criminal police units, operational-search activity.